

**ЖИТТЄПИС АРХИПА ТЕСЛЕНКА: САМОТНІСТЬ,
ПЕРФЕКЦІОНІЗМ, ПЛАТОНІЧНЕ КОХАННЯ
(ЗА РОМАНОМ С. ПРОЦЮКА «ЧОРНЕ ЯБЛУКО»)**

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент О. О. Юрчук

С. Процюк – автор психобіографічної трилогії про Володимира Винниченка, Василя Стефаника та Архипа Тесленка. Його біографічні романи є психологічними портретами відомих українських письменників. Автор досліджує кожен особистість зсередини, намагаючись дістатися до найпотемніших закутків її душі.

Роман «Чорне яблуко» завершує психобіографічну трилогію С. Процюка. Цього разу автор занурює читачів у складний, повний суперечностей світ Архипа Тесленка. Роман, як і дві попередні психобіографії, складається з невеликих окремих розділів, нічим не пов'язаних між собою. Автор подає деталі однієї великої картини-пазлу, складання якої залишає за реципієнтом.

Змальовуючи життя Архипа Тесленка, С. Процюк зветрає увагу на сни, марення, видіння письменника. Дев'ять таємничих сувоїв, які пророкують долю чоловіка в першому розділі, одразу ж відсилають до метафізичного світу. Автор таким чином вказує на «надпоходження» Архипа Тесленка. Перед нами постає людина з особливим призначенням, певною місією, яку обов'язково має виконати на Землі: «Тебе чекає нелегке життя, хлопче, бо ти обраний» [1, с. 60].

С. Процюк, як і у випадку з Василем Стефаником, характеризує Архипа Тесленка як месію. Дар слова, яким був наділений письменник, мав слугувати зціленню людей: «Колись він думав так: коли люди прочитають його писання, то їхні зашкарублі душі розмерзнуть і зміняться» [1, с. 12]. Вже пізніше чоловік зрозуміє, що його твори не мають на людей особливого впливу. Тоді в його душі назавжди оселяються розчарування й відчуття абсолютної самотності: «Нікого не змінили твої твори. Їх

читали хіба ті, що самі є чутливими, – і ті твори воскрешали в них ще більший жаль серця...» [1, с. 157].

Самотність – вірна супутниця Архипа Тесленка. С. Процюк неодноразово звертає увагу на інакшість письменника: «Якийсь він дивний росте, наче нетутейший... Боже, дай йому доброї долі... бо світ може зламати такого хлопця» [1, с. 17]. Архип Тесленко довгий час шукав розуміння та підтримки серед людей, але той, хто жив за власними правилами, викликав лише підозри й осуд: «Йй-бо, той Юхимів син такий химерний. Він, певно, нездоровий» [1, с. 74].

Архип Тесленко боровся із селянами, намагаючись воскресити їхні душі, звільнити від матеріального полону: «Вони малоосвічені й агресивні, коли йдеться про куцу матеріальну мрію» [1, с. 70]. Проте він розуміє, що ні його твори, ні агітація «за гарне й велике» [1, с. 68] не вплинули на тих, хто давно перестав вірити у правду, хто в кожному вбачав зрадника й корисливого хитруна: «Мутить протів власті. А чого? Понятно – щоб самому стать властю! Намутить і намаже салом п'яти!» [1, с. 78].

С. Процюк вказує, що А. Тесленка вирізняло з його оточення тяжіння до святого, непорочного. Життя митця – це туга за Раєм, пошук сакрального місця на землі: «Архип знає, що десь там... за Лохвицею і всією губернією є щось чисте-чисте, непорочне своєю білою святістю, таке непоганьблене й незаплямоване» [1, с. 14]. Автор не випадково акцентує увагу на дев'ятому сувої, згідно з яким Архип мав стати отцем Никодимом: «Лише випадкові (?) порухи терезів не дали з'явитися на світ отцю Никодимові, про якого складали б легенди» [1, с. 8]. Тесленко народився письменником, він не присвятив своє життя служінню Церкві, проте був наділений особливою чистотою, святістю душі. Чоловік любив церковні служби, вони змушували його плакати: «Йому, приміром, подобаються священичі ризи, особливо, коли отець так гарно говорить про Христа, а потім затягує *«і всім, що в гробах, життя дарував...»*. Тоді йому хочеться плакати, сльози самі застилають лице. І з цим сльозопадом нічогосінько не можна вдіяти...» [1, с. 14]. Він сумував навіть тоді, коли всі раділи, ніби оплакуючи гріхопадіння людей, відчуваючи тугу за Раєм: «Ти слухав колядки хору дівчаток і думав про Богоматір. Про незаплямованість і абсолютну чистоту, випадання до первісного

раю. Усі веселилися, а ти плакав» [1, с. 103]. Таким чином, перед нами постає образ посланця Божого, обраного, який страждає через людські пороки та жорстокість світу.

С. Процюк використовує багато образів-символів, переплітаючи містичне та реальне, щоб підкреслити втручання неземних сил у долю митця. Таким є образ чоловіка у білій сорочці, що неодноразово приходив до Архипа в снах і мареннях. Саме він декілька разів рятував письменника від смерті. Янгол-охоронець оберігав того, хто ще не встиг виконати свого призначення.

Найтаємничішими були марення Архипа про сад із яблунами. С. Процюк, ймовірно, відсилає нас до християнської символіки. В одному з таких марень письменник опиняється у світлому саду, йому ніяк не вдається порахувати яблуні: «Іноді здавалося, що в саду триста яблунь, деколи, що тридцять. Щойно Архип зримо побачив, що їх лише три» [1, с. 48]. Потім чоловік розуміє, що залишилася всього одна яблуня з дивним зчорнілим листям: «Цьому листю щонайменше три або тридцять, а може, й триста літ...» [1, с. 49]. Три – особливе число в християнстві, воно означає триєдність Бога, Святу Трійцю.

Ще одним таємничим образом-символом є яблуня з чорним яблуком. За християнською традицією – це заборонений плід, спокуса, гріхопадіння. Проте яблуко не звичайне, а чорне, що вказує на небезпеку та отруйність: «... чорне яблуко знайшло свою білу жертву» [1, с. 49]. Воно було призначене Архипові й нікому іншому. С. Процюк таким чином підкреслює запрограмованість долі письменника. Яблуко для Архипа є символом згасання та смерті. Автор підтверджує це тим, що такі плоди куштували вже мертві Архипові братики й сестрички. Голос, який нагадував мамин, благав не торкатися цих яблук, проте діти не слухалися: «Нам вони уже не зашкодять, ненько...» [1, с. 16].

«Чорне яблуко» С. Процюка – психобіографічний роман, у якому значна увага приділяється тому, що існує поза межами реального світу. Описи снів і марень Архипа: яблуневих садів і фіолетових полів, паралельних просторів, де до письменника навідується жінки, а Ярема надягає маску Архипа, щоб стати схожим на брата, – усе це ніяк не пов'язане зі справжнім життям письменника, а є суто авторськими фантазіями.

Архип Тесленко почувався чужим не лише серед народу, а й у власній родині. С. Процюк змальовує стосунки письменника з батьком і братом як особливо холодні, позбавлені будь-якого розуміння. Архипа драгувало те, що батько ніколи не підтримував його, навіть не намагався зрозуміти: «Тату, йдіть геть, бо мені погано! Таке старе... нечутливе, як колода!» [1, с. 147]. За обмеженість світогляду, відсутність підтримки зневажав Архип і брата Ярему: «Але я вже тоді бачив, що тобі мало всього – слів, вчинків, невимовленої доброти. Ти був нездатним це відчувати. Ти був бездушним до людських емоцій, коли вони не стосувалися твого тіла чи твоєї безпеки» [1, с. 172].

С. Процюк акцентує увагу на стосунках Архипа та Яреми. Останній усе життя заздрив брату-письменнику, бо відчував його першість: «Батьки завжди більше його любили, ніж мене» [1, с. 56]. Усвідомлюючи те, що Архип народився Іншим, Ярема почав ненавидіти брата, підсвідомо бажаючи йому смерті: «Але натомість я завжди на денці душі бажав йому зламу, падіння, небуття. Я не хотів, щоб він був, бо мені було нестерпно дивитися на його муки і своє нище гречкосійство» [1, с. 169]. Ця історія братоборства нагадує біблійну оповідь про Каїна та Авеля. Вже після Архипової смерті Ярема зізнається, що насправді весь час відчував ненависть не до брата, а до себе самого: «Архип – це збільшувальне скло, що показує мені, яким я не став, хоча міг би стати, мав би його підтримати, йти пліч-о-пліч. (...) Я не його ненавидів, о великі боже, – я сам себе ненавидів» [1, с. 169].

Від цілковитої самотності рятували чоловіка лише дві жінки: мама Євдокія та кохана Оленка. Перша завжди була поруч, підтримувала, оберігала, друга ж ніколи насправді Архипові не належала, проте у найтяжчі хвилини навідувала у снах. Саме з доброю і люблячою мамою у чоловіка асоціювалося те непорочне, яке він намагався відшукати: «Певно, мама таки бачила Непорочне, і воно колись уділило їй свою часточку, змилосердившись, подарувало невидиму проскурку... Від мами йшло світло, хоч вона стільки пережила, що вперу зламатися й не хотіти жить далі... [1, с. 15].

Найбільшу увагу Степан Процюк зосереджує на коханні Архипа Тесленка та Оленки. При цьому майже вся історія стосунків – це сни, мрії, страждання чоловіка, що пов'язані з його

Царівною. Справжні діалоги між ним і його Мрією займають лише декілька сторінок. С. Процюк надає Оленці особливого значення в житті митця. Марення та сни про неї стали для Архипа єдиною відрадою у в'язницях, вони рятували його у хвилини відчаю, спустошеності: «... дійшло до того, що ти сподівався лише на сни імені цариці Олени...» [1, с. 136].

Автор зауважує, що письменник ніколи й не мав шансу на щастя зі своєю Царівною, адже не зміг би зізнатися їй у коханні: «Я хотів сказати, що люблю тебе, але швидше був би провалився в Аїдові підземелля, ніж це вимовив. Соромно ж!.. Такий чомусь сором тоді огорта мене, такий страх і жаль. Тоді не стільки думаю про любов, скільки боюся» [1, с. 107]. С. Процюк не пояснює, що саме спричиняло таку поведінку Архипа Тесленка, що викликало в нього постійне відчуття сорому та страху. Але автор зазначає, що жінки викликали страх у письменника. Навіть поруч із повією Галею він не міг почувати себе впевнено: «То я боявся, що нічого не вийде, то журився, щоб вона була задоволена мною, як мужчиною, то корив себе, що я такий нечувствений, бо мене не збуджує це дебеле тіло старшої від мене жінки з кількома складками жиру на животі» [1, с. 113].

С. Процюк вказує на перфекціонізм, тяжіння до ідеалу як на основну рису письменника: «Ти завжди мав до себе завищені вимоги. Ти ніколи не міг дотягнутися до свого ідеального автообразу. До цього ідеального чоловіка, Архипе, не зміг би дотягнутися ніхто. А якби і зробив це, то завжди чогось би не вистачало» [1, с. 163]. Нездоровий перфекціонізм, причиною якого був конфлікт реального та ідеального «я», ймовірно, й породжував постійні відчуття сорому та страху. Архип Тесленко настільки прагнув ідеального життя, ідеального світу, що постійно відчував страх зробити помилку, бо це був би крок назад від його омріяного Царства: «Він з дитинства витворив собі ідеальну картину світу» [1, с. 94].

Автор помічає, що почуття Архипа Тесленка мали ще одну особливість: чоловік не сприймав кохання без іконізації: «Ти не розумів любов інакше. Бо що то за любов, скажіть мені, коли вона не межує з потребою повного розчинення й безоглядної канонізації?» [1, с. 119]. Кохання було для письменника особливим священним ритуалом: «... ти, перелякано озираючись, розпочинав

свій щоденний ритуал поклоніння Богині, ім'я якій – Олена. Тоді ти плакав і сміявся, тоді ти по-справжньому жив. Ти молився на Оленчину ікону, сховану всередині власного серця» [1, с. 119]. Біограф констатує, що Тесленко мав страх перед фізичним контактом із жінкою, адже сексуальні стосунки сприймалися ним як щось, що забруднить Ікону і його самого: «Боюся, що ти теж скажеш, що мене любиш, і тоді утратиться якась світла казка, якесь царство чистих ідеальних бажань, де немає вульгарності плотської хіті. (...) Наші голі тіла уб'ють тиху невинну романтику» [1, с. 107]. Справжньою катастрофою, іконопадінням виявилась для Архипа зустріч із повією. До всіх комплексів чоловіка додалася ще й огида до фізичного контакту: «А та дебела гуляща тітка, з якою я запізнав плотське, та антимрія, анти-жінка – звичайнісінька повія, що осквернила мою ікону. Я не знав, що після всього буде так жаско, мов би хтось наплював мені в душу, потоптав чоботами мій найдорожчий образ» [1, с. 113-114]. Сором'язливість і почуття страху, що були спричинені перфекціонізмом письменника, іконізація як прояв найвищих почуттів, невдалий сексуальний досвід – усе це вплинуло на почуття Архипа, назавжди позбавивши його шансу на власну родину, людське щастя: «... платонічна цариця Олена... Платонічна, бо твій статевий потяг майже атрофувався – від несмілості, жаху впереміш з огидою, інфікованих тобі нещасною Галею, умов і вроджених комплексів... ти став асексуальним, вільним від спокус легіону Єви-праматері...» [1, с. 137]. Протягом усього життя Оленка буде лише мрією, Королевою сновидінь Архипа Тесленка, головною героїнею марень про життя, яке б він хотів мати.

«Чорне яблуко» С. Процюка – це роман про самотність, тугу за Раєм, розчарування. Саме ці почуття мали вплив на його літературну діяльність А. Тесленка. Твори митця зачаровують та лякають своєю правдою. Автор зазначає, що для чоловіка творчість стала скринєю, куди він складав весь свій розпач, від його текстів «разило безвихіддю і дійсно *страченим життям*» [1, с. 170]. Герої стали дзеркальним відображенням письменника: «Вони всі начебто різні, але всі подібні. Вони – це ти, Архипе. Так, ти є творцем і диригентом цих усіх хлопців, що вішаються в приютах, усіх цих в'язнів, які мордуються в тюрмах Російської

імперії, усіх цих зворушливих хлопчиків, що хочуть вчитися, усіх цих дівчаток, які прагнуть мати власну сім'ю» [1, с. 171]. Архип Тесленко створив власне Царство Скорботи, яким і керував: «Я починав розуміти, що у своїх оповідках – не у приватному житті – ти поволі стаєш людинобогом надламаних доль, королем занападених душ, адвокатом спотворених сильних енергій» [1, с. 170].

Мученик за правду, посланець Божий, лицар святого ордену – таким чистим і світлим постає образ Архипа Тесленка в психобіографії С. Процюка. Ми можемо погоджуватися чи сперечатися, проте очевидним є той факт, що «Чорне яблуко» – це новий, досі невідомий нікому Архип Тесленко: насамперед людина з тонкою душею, а вже потім письменник.

Література:

1. Процюк С. Чорне яблуко: Роман про Архипа Тесленка / Степан Процюк. – К. : Академвидав, 2013. – 192 с. – (Серія «Автографи часу»).